

ABOUT THE CULTURES OF EARLY NEOLITHIC ON THE TERRITORY OF ROMANIA

Ioana-Iulia Olaru

Assist. Prof., PhD, "George Enescu" University of Arts, Iași

Abstract: The present study will offer insight only regarding the first period of Neolithic, to be more specific the Early Neolithic. The Neolithic period brings new features, the result of the progress made in human communities, compared to the Paleolithic period, it is time for remarkable changes. Starting with the first period of Early Neolithic, the human being started to create and appreciate what is beautiful, being known the fact that the art of Paleolithic did not have an aesthetic purpose. But, an important transformation is recorded regarding the appearance of ceramics (as a new artistic field), whose evolution features we will analyze, together with the specificity of small art – whose connection with paleolithic sculpture is not accepted by researchers in general (on the territory of our country, the sculpture which dated back to Paleolithic is absent).

Keywords: engobe, slip, barbotine, bucranium, steatopygia

Mai scurtă decât cea paleolitică dar mult mai dinamică, întreaga perioadă a Neoliticului este caracterizată prin tehnica superioară a șlefuirii pietrei și prin producerea ceramicii. În Neolitic, oamenii încep să creeze și să aprecieze frumosul (scopul artei paleolitice nu fusese unul estetic).

Pe teritoriul României, Neoliticul propriu-zis¹ (cca 6 600/5 500² – cca 3 800, 3 700 (3 500)³) s-a întemeiat pe fondul Neoliticului pătruns dinspre sudul Pen. Balcanice, noile culturi intrând în contacte puternice cu cele ale Mezoliticului găsit aici, ceea ce a dus la distrugerea populațiilor acestuia din urmă⁴. Așadar, primele culturi neolitice aparțin populațiilor de origine meridională, cu caracter pre-indoeuropean; sfârșitul civilizației neolitice se va produce treptat, prin invazia unor triburi răsăritene, venite din stepele nord-pontice.

Transformarea omului din vânător și culegător, în agricultor și păstor, nu s-a putut produce fără șlefuirea uneltelor, anterior doar cioplite. Comunitățile devin stabile, sedentare, locuind în așezări stabile, cu economie cu caracter producător.

În întreaga perioadă neolitică se va răspândi cultul Marii Zeițe-Mame, precum și cultul fecundității și al fertilității, mărturie stând figurinele zoomorfe, dar și antropomorfe acum,

¹ Pe care îl diferențiem astfel de Eneolitic, în sensul în care acum omul utiliza doar unelte din piatră, urmând ca în Eneolitic (Chalcolitic) să înceapă să folosească arama.

² L.R. in Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p.236, s.v. *neolitic*

³ N. Ursulescu, M. Petrescu-Dâmbovița, D. Monah, *Cap. II. Neo-eneoliticul (Partea I. Preistoria)*, in Mircea Petrescu-Dâmbovița, Alexandru Vulpe (coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010, p.113

⁴ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007, p.16

precum se generalizează și cultul morților (toate acestea fiind sporadice în perioada paleolitică). Așa cum ne-o dovedesc și reprezentările, dar și sanctuarele, exista o viață spirituală complexă, sistemul religios fiind de tip dual, organizat în jurul a două personaje-simbol: cel feminin, Mama Universală, zeitatea care subordonează cosmosul, dar și simbol al fecundității, și cel masculin, încarnat la început de Taur, apoi, treptat, și cu reprezentare antropomorfă, subordonat și în relație de filiație cu divinitatea feminină⁵.

Este momentul în care începe făurirea vaselor plastice, modelându-se, fără simetrie, corpuri animaliere, atât ca formă, cât și ca decor, care sugerează blana animalului. În tot Neoliticul de altfel, olăria va fi lucrată cu mâna, roata orizontală fiind folosită doar mai târziu, în perioada geto-dacilor. Marea varietate a culturilor și a grupurilor culturale, manifestate în tot Neoliticul, dar și în Epoca metalelor, reflectă de fapt diversitatea tipurilor ceramice, ceramica fiind cea care definește o cultură străveche...

Până în Eneolitic, decorul lipsește de pe suprafața figurinelor, de altfel, nici scopul acestora nu era unul artistic, ci unul magico-religios, ele fiind expresie a cultului fecundității și fertilității. Nici în ceea ce privește figurinele antropomorfe, nici în privința celor zoomorfe, filiația cu sculpturile paleolitice în general (pe teritoriul țării noastre, cele paleolitice oricum lipsesc) nu este admisă, ele fiind legate de practicile cultice (de aceea, în cazul celor zoomorfe, predomină cornutele, în legătură cu dorința înmulțirii acestora, iar reprezentările animalelor sălbatice pot fi puse în relație cu magia vânătoarească). De aici provin și realismul, dar și hieratismul acestor reprezentări.

În prima perioadă a Neoliticului propriu-zis – Neoliticul timpuriu (vechi) (cca 6 600/5 500⁶ – 5 500⁷/4 500⁸ î.Hr.) – principala ocupație a omului era cultivarea plantelor, comunitățile fiind mereu în căutarea noilor terenuri fertile (*agricultură nomadă*), ceea ce ducea la desprinderea unor grupuri și *roirea*⁹ lor pe spații mai mari sau mai mici, curentul neolitizării difuzându-se dinspre sud spre nord (dinspre spațiul anatoliano-egeo-balcanic, spre Dunăre și Carpați). Acolo unde se stabileau, comunitățile neolitice sudice influențau, prin asimilație sau aculturație, populațiile locale epipaleolitice, acestea perpetuând și elemente culturale tradiționale, ceea ce a dat naștere în Balcani mai multor grupuri culturale și culturi. Etapa de formare a celor două tipuri culturale (cel al primelor comunități neolitice cu ceramică stabilite în zona balcano-carpatică, precum și cel în care are loc sinteza acestora cu grupurile epipaleolitice autohtone) este o perioadă de răspândire a cultului Marii Zeițe-Mame, precum și de definire, pe plan artistic, a viitoarelor tipuri iconografice, și a conturării tendinței stilistice a întregului Neolitic: cea a stilizării prin geometrizare.

Două tipuri culturale diferite caracterizează Neoliticul timpuriu de pe teritoriul României. **Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș)**¹⁰ va prefața **cultura Starčevo-Criș**, la cele două adăugându-se un grup aparte, **Ciumești-Pișcolț**¹¹.

⁵ N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.162

⁶ L. R., in Radu Florescu et. al., *op. cit.*, p.237, s.v. *neolitic*

⁷ N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.116

⁸ L. R., in Radu Florescu et. al., *op. cit.*, p.237, s.v. *neolitic*

⁹ Marius Ciută, *Aspecte ale complexului cultural Starčevo-Criș pe teritoriul României*, in *Sargetia*, XXVII/1, Deva, 1997-1998, p.20

¹⁰ Idem, *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precriș. Descoperirile arheologice de la Șeușa – La cărarea morii*, in *Apulum*, XXXVII/1, Alba Iulia, 2000, p.51-101

Tehnic, în perioadele de început ale Neoliticului, nivelul ceramicii este relativ primitiv, cu ardere reductoare, incompletă, la temperaturi joase și în cuptoare simple – gropi de ardere; iar formele sunt adesea simple și grosolane (mai ales la început).

Originile ceramicii grupului cultural Gura Baciului-Cârcea și ale culturii Starčevo-Criș se găsesc la sud de Dunăre¹². Dar în regiunea greco-tessalică, acolo unde este leagănul culturii Criș, cultura Protosesklo¹³ era deja atestată cu un înalt grad de dezvoltare, originile sale îndepărtate putând fi căutate astfel în primele culturi neolitice din Asia Anterioară¹⁴.

Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș). Ceramica fină avea lustru puternic, era angobată, dar exista și ceramică grosieră, uzuală, cea din urmă având pereții mai groși (1cm), un procentaj mai mare de nisip și pietricele în componența pastei, tratare mai îngrijită a suprafeței și dimensiuni mai mari¹⁵. Caracteristica acestei culturi este ceramica fină, cupictură albă aplicată pe fondul brun-roșcat sau roșu-gălbui, dar și brun-cafeniu al vasului, precum există și ceramică monocromă (Șeușa – *La cărarea morii*). Formele sunt scunde: globulare, sferice și semisferice, precum și tronconice, vase cu picior scund, cilindric sau chiar lobat (tipul de vas cu picior fiind găsit doar la Cârcea¹⁶), dar există și forme deosebite: un vas din aceeași localitate, cu pereți puternic lăsați în partea inferioară, urmând o porțiune orizontală arcuită în sus, și un gât scurt, evazat¹⁷. Buza vaselor poate fi și rotunjită, dar și îngustată spre extremitate, în muchii drepte, oblice, sau chiar modelată plastic prin impresiuni cu degetul, ca în exemplele de la Șeușa – *La cărarea morii*¹⁸. Iar fundul are în general diametru mare, pentru o bună stabilitate a vasului. Geometria caracterizează decorul acestei olării, decor pictat înainte de ardere: grupe de două șiruri paralele de puncte sau de pastile

¹¹ Cel dintâi, grupul cultural Gura Baciului-Cârcea (cultura Precriș), aparține primelor comunități neolitice cu ceramică stabilite în zona balcano-carpatică; numele îi este dat de o așezare din zona mun. Cluj-Napoca și de o așezare de lângă Craiova (jud. Dolj), la care se adaugă și descoperiri la Ocna Sibiului, la Șeușa (jud. Alba), la Miercurea Sibiului (jud. Sibiu) și în Oltenia. Al doilea tip cultural este reprezentat de cultura Starčevo-Criș (numită după o localitate de lângă Belgrad și după descoperirile din bazinul Crișurilor), cea mai unitară și mai întinsă cultură neolitică, născută din adaptarea și sinteza comunităților sudice ajunse aici, cu grupurile epipaleolitice locale. În nord, comunitățile Starčevo-Criș au intrat într-un proces de sinteză cu cele epipaleolitice din Europa Centrală, care s-au impus și vor da naștere ulterior, în Neoliticul dezvoltat, complexului cultural al ceramicii liniare. Această cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul României, cultura Starčevo-Criș, este răspândită și în Ungaria, Serbia și în nordul Bulgariei, iar la noi va avea variante locale și în Moldova (unde anterior existaseră, și aici, doar locuiri sporadice epipaleolitice). Numit după două localități din Satu Mare, grupul cultural Ciumești-Pișcolț aparține orizontului timpuriu cu ceramică pictată și cu incizii liniare din bazinul Tisei, cu strânse legături în sud-estul Slovaciei și în nord-estul Ungariei, regăsit și în nordul Moldovei, și este o tendință de transformare a culturii Starčevo-Criș într-o nouă cultură, de tip liniar-ceramic; evoluția acestuia se va extinde și în Neoliticul târziu. Cf. Florin Drașovean, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului Mijlociu*, in *Apulum*, XIX, Alba Iulia, 1981, p.33; Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, București, Ed. Meridiane, 1980, p.74; Marius Ciută, *Aspecte...*, in *Sargetia*, XXVII/1, Deva, 1997-1998, p.29; Gheorghe Lazarovici, Ioan Némethi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul)*, in *Acta Musei Porolissensis*, VII, Zalău, 1983, p.26; N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.124

¹² Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974, p.27

¹³ N. Vlassa, *Considerații asupra neoliticului timpuriu din România*, in *Marisia*, VIII, Târgu Mureș, 1978, p.26

¹⁴ Idem, *Cultura Criș în Transilvania. Scurt istoric al cercetărilor privitoare la cultura Criș*, in *Acta Musei Napocensis*, III, Cluj, 1966, p.47

¹⁵ Marius Ciută, *Contribuții...*, p.63-64

¹⁶ N. Vlassa, *Considerații...*, p.27

¹⁷ Marius Ciută, *Contribuții...*, p.66-67

¹⁸ *Ibidem*, p.66

lunguiețe, pictate cu îngrijire pe angoba lustruită, cu reflexe metalice¹⁹ (ca în vasele găsite la Gura Baciului); dar s-au găsit și dungii în zig-zag paralele, în brun-ciocolatiu pe fond alb-gălbui. Un șir de triunghiuri mici albe apar pictate pe fondul roșu-sângeriu, de la care pornește în jos un alt sistem de triunghiuri alternative, realizat din motive liniare, organizate în benzi hașurate. Șirurile de triunghiuri pot fi întrerupte de motive curboliniare. De asemenea, există motivul rețelei sau cel în formă de plasă. Etapa a II-a este caracterizată prin motive triunghiulare liniare maronii sau negre, apoi spiralice, rectilinii. Policromia marchează grupul cultural Cârcea în faza a III-a, cele 3 culori fiind: cafeniu, roșu și alb. Ca motive, sunt întâlnite mai ales spiralele cu capete terminate în formă de cange sau de gheare; spațiile rămase libere, hașurate, primesc și buline, pete, linii scurte, ca accente pentru evitarea monotoniei. Spre sfârșit, spirala degenerază în forme simple: ondulări sau S-uri îmbucate²⁰.

Există și ceramică nepictată sau, mai rar, cu decor realizat prin impresiune succesivă cu degetul, ori prin ciupituri de unghie și deget (stil *pseudo-cardial*)²¹, caz în care alveolele sunt mari și dispuse în benzi late sau la întâmplare (față de cultura Starčevo-Criș, unde alveolele vor fi mici, duble și dispuse în spic de grâu²²). Precum întâlnim în ceramica grupului Gura Baciului-Cârcea și decor realizat prin incizie, de fapt: impresiuni lungi, realizate cu un lustruitor, ce par caneluri. Dar găsim și decor plastic, în relief: torțile bandate, butonii aplatizați, rotunzi sau alungiți, de pe corpul vasului²³.

Un exemplu des citat este un bol globular păstrat întreg, de la Cârcea, cu un decor simetric amplasat, format din două zig-zag-uri suprapuse, care alcătuiesc un șir de romburi sub buză, de la care coboară vertical alte astfel de șiruri, la distanțe inegale, alcătuiind metope. Decorul, înveselit cu puncte care anturează și umplu romburile verticale, este realizat în alb pe angobă roșu-sângerie²⁴. Cei 4 butoni de pe vas, în formă de cornițe²⁵, nu sunt integrați compozițional decorului pictat²⁶.

Ceramica grosieră are suprafața exterioară doar netezită, având un aspect zgrunțuros, rugos. Formele sunt: tronconice cu pereți scurți (*tăvi de pește*), oale cu gât evazat și străchini semisferice²⁷. Un exemplu este decorul de pe un vas de la Șeușa – *La cărarea morii*, în pete brun-cărămizii (pe fond cenușiu), prelungi, închipuind diverse motive: cerc, semilună, în forma literei H (*pictură transparentă* – numită de Gh. Lazarovici)²⁸.

Cultura Starčevo-Criș. Această cultură are drept caracteristică o ceramică fină, amestecată cu materii organice, nisip și pietricele, lustruită, dobândind chiar luciu (lustrul înlocuiește slipul). Arderea este bună, reductoare sau oxidant la roșu, iar pereții subțiri sunt rezonanți²⁹. Unele vase aparținând olăriei fine au decor pictat înainte de ardere³⁰.

¹⁹ N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.117

²⁰ Pentru detalii, vezi Marin Nica, *Originea și evoluția ceramicii pictate în așezările neoliticului timpuriu din Oltenia*, in *Acta Moldaviae Meridionalis*, XV-XX, 1, Vaslui, 1993-1998, p.32-61

²¹ N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.117

²² Marius Ciută, *Contribuții...*, p.68

²³ *Ibidem*, p.69

²⁴ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.28

²⁵ Marin Nica, *op. cit.*, p.33

²⁶ Ion Miclea, Radu Florescu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980, p.58

²⁷ Marius Ciută, *Contribuții...*, p.69

²⁸ *Ibidem*, p.70

²⁹ N. Vlassa, *Cultura Criș...*, p.19

O ceramică mai grosieră are pasta poroasă, friabilă³¹, amestecată cu pleavă sau cu nisip³², pereți groși (chiar de mai mulți cm), și este acoperită cu slip de la negru la gălbui-cărămiziu. Arderea insuficientă face ca în spărtură vasul să aibă culoare neagră, straturile superficiale fiind diferit colorate³³.

Tehnica folosea modelarea cu mâna, iar la cupele cu picior cvadrilobate, părțile erau modelate separat și sudate³⁴.

Formele sunt: oale globulare cu fund inelar, cupe cu picior, pahare cu picior, cești, străchini, tigăi³⁵; interesant ca formă – ciudat prin asimetrie – este vasul cu gât dublu de la Zăuan (jud. Sălaj) (de 13,2cm înălțime). Probabil era un vas de cult. Este lucrat dintr-o pastă amestecată cu pleavă, slab arsă³⁶. Gura păstrată este dispusă ușor diagonal (cea care s-a rupt fusese amplasată vertical). Benzile reliefate, terminate aplatizat și rotunjit, de la baza gurii rupte, probabil reprezentau brațele unei figuri antropomorfe (nepăstrată nici ea) cu care se termina vasul (corpul figurinei fiind corpul globular al vasului)³⁷. Din categoria ceramicii grosiere fac parte: castroane, chiupuri, oale³⁸, un exemplu fiind vasul de mari dimensiuni (35cm înălțime), de la Dudești, de forma unui burduf, cu incizii sugerând blana unui animal³⁹).

Au fost descrise 4 faze în evoluția acestei culturi⁴⁰.

În ceea ce privește tipul de ornamentație pictată, decorul simplu din prima fază, dobândește, în fazele a II-a și a III-a, o valoare deosebită, acesta adăugându-se și formelor elegante: vase cu picior, precum cupa de la Valea Lupului, puternic lustruită⁴¹, sau vase cu picior treflat sau în 4 arcuri, ca o cupă găsită în aceeași localitate. Pictată înainte de ardere, ornamentația primei faze este redusă la bicromie: motive pictate cu o culoare (adesea alb) pe fond roșu – ca pe cupa de la Schela-Cladovei, pictată cu benzi late verticale și cu o bordură pe buză – sau pe fond alb-crem. Există și exemple cu fond brun. Este o ornamentație armonioasă, întotdeauna simetrică, dispusă pe pânțele vasului și imediat sub buză. În fazele următoare (a III-a, a IV-a), la decorul bicrom (cu benzi înguste albe sau cu o rețea de linii încrucișate, pictate pe fond roșu sau castaniu, ori cu ciocolatiu pe fond roșu sau crem ori chiar cu negru pe fond deschis) se va adăuga și ornamentarea tricromă, alb și negru pe brun-roșcat sau roșu⁴², ca în fragmentele găsite la Leț⁴³. Motivele sunt: linii frânte în zig-zag sau întretăiate, dar și un

³⁰ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

³¹ Doina Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Criș de la Suplacu de Barcău (j. Bihor)*, in *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p.10

³² L. R. in Radu Florescu et. al., *op. cit.*, p.121, s.v. *Criș, cultura*

³³ N. Vlassa, *Cultura Criș...*, p.19

³⁴ Preistoria Daciei, p.57

³⁵ Doina Ignat, *Așezarea neolitică...*, p.11

³⁶ Gheorghe Lazarovici, *Venus de Zăuan despre credințele și practicile magico-religioase (Partea I-a)*, in *Acta Musei Porolissensis*, XII, Zalău, 1988, p.26

³⁷ Eva Lako, *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, in *Acta Musei Porolissensis*, I, Zalău, 1977, p.44

³⁸ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.121

⁴¹ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

⁴² N. Vlassa, *Cultura Criș...*, p.23

⁴³ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.28

triunghi mare conținând triunghiuri sau romburi mai mici hașurate⁴⁴. Apare acum și spirala, benzile de linii terminându-se în bucle, care se îmbucă cu buclele spiralelor rămase din fond (reduplicare). Un astfel de vas a fost descoperit la Cârcea, cu spirale albe pe angobă roșu-brună⁴⁵. În general, decorul este continuu în jurul vaselor (nefiind folosit stilul *cadrelor*). Faza a IV-a este un amestec cu elementele incipiente ale culturilor etapei următoare a Neoliticului (Neoliticul dezvoltat). Pictura dispare⁴⁶.

Celelalte tipuri de ornamentică ale ceramicii Starčevo-Criș: imprimat, incizat sau în relief, nu se ridică la nivelul celui pictat. Totuși, creativitatea meșterului se relevă în soluțiile aplicate pentru a evita monotonia: impresiuni cu unghia (un chiup cu decor în *spice* de la Dudeștii Noi, sau ciupituri ale pastei moi între degete (un vas de la Valea Lupului), ori dungii trasate cu degetele în barbotina moale⁴⁷ (ca la un vas de la Cuina Turcului, jud. Mehedinți, modelat cu mâna și decorat cu alveole făcute cu spatula în barbotină)⁴⁸. Întâlnim și decor în brâuri alveolare, amplasate în toate direcțiile pe vas, proeminențe plastice – butoni grupați sau izolați –, proeminențe alungite⁴⁹. Motivele sunt șiruri paralele, verticale sau oblice, uneori în combinații cu brâuri alveolare în relief, drepte, șerpuite, în potcoavă⁵⁰. Într-o fază mai târzie, decorul, puternic incizat – alcătuit din linii frânte în zig-zag-uri, combinate cu 4 brâuri alveolare – pare să fi aplicat stilul *cadrelor*, dar de fapt nici despre un stil metopic, precum nici despre un stil *curgător* nu este vorba cu adevărat (Grumăzești).

Există și vase cu decor modelat plastic naturalist: reprezentări antropomorfe: o siluetă feminină, redată realist, cu sânii reliefați și mâini supradimensionate (Dudești)⁵¹, precum și zoomorfe: o siluetă de cerb, cu coarnele și picioarele redată în același plan (în lipsa cunoașterii reprezentării în perspectivă), dar cu măiestrie în surprinderea mișcării.

Grupul cultural Ciumești-Pișcolț. Deosebirea față de ceramica starceviaană (cu care se aseamănă) este în privința decorului cu linii incizate superficial, cu un vârful bont⁵².

Tehnica evoluează de la prima fază la cea de a treia și ultima: de la pasta amestecată cu mîl și pleavă mărunț tocată, bine arsă și bine lustruită, la cea din lut argilos foarte fin, degresat cu resturi organice mărunț tocate, bine arsă, oxidant, cu luciu metalic, și până la ceramica fazei a treia, în care deși resturile organice au fost înlocuite de nisip sau de mîl, suprafața vasului nu mai are luciu metalic, angobarea cu alb este de proastă calitate, arderea fiind slabă.

Și formele olăriei evoluează, de la cele câteva tipuri comune (strachina, castronul, oala, amfora, cupa), la faza mijlocie, în care continuă formele din etapa precedentă, dar apar și forme noi (strachina tronconică, oala cu gât cilindric, corp globular și 4 lobi pe buză, ori vasul cu profil în S, vasul globular, cupa cu picior înalt, profilat sau scund), și la formele

⁴⁴ N. Vlassa, *Cultura Criș...*, p.23

⁴⁵ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.58

⁴⁶ N. Vlassa, *Considerații...*, p.28

⁴⁷ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

⁴⁸ *Ibidem*, p.58

⁴⁹ N. Vlassa, *Cultura Criș...*, p.22-23

⁵⁰ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.31

⁵¹ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

⁵² N. Ursulescu et. al., *op. cit.*, p.1241

caracteristice ale ultimei faze (văsciorul cu profil în S, bolul lobat, bolul cu toartă, cupa lobată, strachina lobată, vasul cu picioare)⁵³.

Pentru prima fază a ceramicii acestui grup cultural, ornamentele pictate continuă motivistica decorului Starčevo-Criș, astfel încât găsim: benzi scurte verticale, linii în zig-zag cruțate în pozitiv prin pictarea câmpului cu negru, benzi unghiulare sub buză, benzi late în unghiuri, ori curboliniare. Există și ornamente realizate prin impresiuni de deget sau unghie, sau ornamente plastice (butoni, brâuri crestate), precum și incizii.

Faza mijlocie este cea de dezvoltare maximă, care cunoaște o nouă evoluție în ornamentală: în pictură, există o mare varietate stilistică, iar culoarea constă în diferite nuanțe de portocaliu. Motivele sunt: linii curboliniare spiralate îmbucate, triunghiuri, ogive, spații hașurate cu linii vălurite, ca în vasul de la Urziceni, câmpuri de arcade, benzi late în cruce sau meandru, chiar o rețea a fost găsită. În privința altor tipuri de decor (în afara celui pictat): alveolele iau locul ciupiturilor, inciziile formează meandre sau romburi, butonii se întâlnesc în continuare (conici, dubli, cilindrici perforați), uneori se găsesc chiar un fel de umflături împinse dinăuntrul vasului.

Faza târzie este una de decădere: ornamentele pictate sunt greu de precizat (benzi în ogive, benzi paralele verticale, oblice sau orizontale), angobarea cu alb ca fond a ajuns până la noi sub forma unor urme sporadice (deși era des întâlnită); ornamentele incizate sunt foarte rare, cele în relief sunt doar sub forma unor proeminențe conice, unele perforate. Motivele pictate ale acestei faze sunt în relație cu prima fază a culturii Tisa.

În ceea ce privește plastica mică, deocamdată, decorul lipsește pe toate figurinele, exclusiv feminine, ale acestei etape neolitice timpurii. Și în ceea ce privește formele, modelarea este simplă, rudimentară, atât în privința figurinelor antropomorfe, și a celor zoomorfe – acestea din urmă: foarte schematizate și cu aspect de mici încercări.

Cele mai vechi reprezentări sunt micile statuete din piatră aparținând **grupului cultural Gura Baciului (cultura Precriș)** (cu analogii în cultura tessalică Protosesklo⁵⁴): un tors de femeie și un patruped, găsite la Gura Baciului, bine modelate. Plastică zoomorfă a fost găsită la Șeușa – *La cărarea morii*: un idol de 5x3x2cm reprezentând un bovidu, în ceramică fină, gălbui-brună, pasta fiind amestecată cu nisip și mică. Acefalic, coarnele puternice îi pornesc acestuia direct din piept; realistă este redarea coloanei vertebrale, în schimb, coada este supradimensionată; corpul îi este netezit, dar nu lustruit. De asemenea, tot aici s-au găsit și altărașe de cult fragmentare, din ceramică fină, neagră, cu angobă lustruită, brun-roșcată și vișinie. O amuletă dintr-un bordei de la Miercurea Sibiului-Petriș înfățișează un idol-*bucranium*, de 3,7cm înălțime, cu coarnele și coada rupte, corpul rotunjit, stilizat, de culoare neagră, dintr-o ceramică fină, lustruită, cu ardere bună⁵⁵.

În cadrul statuetelor antropomorfe ale **culturii Starčevo-Criș** (acestea din lut ars, dar și din piatră), există mai multe tipuri în ceea ce privește forma: unele sunt caracterizate prin steatopigie puternică, tors plat și bazin prominent (s-au păstrat părțile inferioare ale corpurilor), altele, tot fragmentare, sunt acefalice, au corp cilindric, gât scurt și gros, tors

⁵³ Pentru mai multe amănunte, vezi Gheorghe Lazarovici, Ioan Némethi, *op. cit.*, p.17-60

⁵⁴ N. Vlassa, *Considerații...*, p.27

⁵⁵ Sabin Adrian Luca, Cosmin Ioan Suci, *Despre începutul neoliticului timpuriu din Transilvania*, in *Studia Universitatis Cibiniensis*, I, Sibiu, 2004, p.15

dreptunghiular și spate plat, brațe ieșite orizontal, picioarele probabil nu au fost modelate, sâni sunt reliefăți, conici, iar un al treilea tip are corpul ca o coloană, cu gâtul lung și subțire, sâni conici (exemple fiind figurine de la Homorodul de Sus)⁵⁶. Mici statuete antropomorfe aparținând culturii Criș au fost găsite și la Balș (jud. Iași), în formă de coloană, la Dudeștii Vechi (jud. Timiș), unele figurine au și capul reliefat, la Leț, com. Boroșneul Mare (jud. Covansa), unde idolul în formă de *ghioagă*⁵⁷ are capul cu nasul și ochii indicate, și cu punte incizate pe margine; la Suplacu de Barcău (jud. Bihor), cele 3 figurine, lucrate dintr-o pastă roșie-cărămizie, cu tente cenușii, cu paiete de mică, au corpurile alungite, cu detaliile feței marcate prin incizii, sâni mici, bombați, picioarele despărțite prin incizii⁵⁸. La Perieni (jud. Vaslui), figurinele au capul de formă triunghiulară (de influență sudică, formă mai rar întâlnită în această cultură)⁵⁹ și gât înalt, steatopigie pronunțată și picioarele lipite⁶⁰.

Venus de la Zăuan (jud. Sălaj) (de 11,8cm înălțime)⁶¹ combină steatopigia șoldurilor, cu corpul alungit în formă de coloană; picioarele lipite, despărțite printr-o incizie adâncă, se termină printr-o bază lățită, pe care 5 incizii sugerează naturalist degetele. Capul are fruntea teșită și ochii incizați, iar două puncte mici marchează nările. Deși ceramica din care este realizată este fină, arderea incompletă (sau poate o ardere secundară) a colorat-o în cenușiu-brun în partea inferioară și în brun-roșiatic în partea superioară. Față de restul statuetelor Criș, armonia și măiestria stilizării acestei mici piese duc gândul spre hieratismul idolilor monumentali neolitici, analogii putându-se face cu statui descoperite în sanctuare la Madjare, Macedonia (aparținând culturii Starčevo) sau la Kőkenydomb, Ungaria (aparținând culturii Tisa)⁶².

Și alte figurine (de la Homorodul de Sus) au capul alungit și nasul reliefate, iar ochii, când există, sunt redați prin două puncte incizate.

O mască miniaturală de cult (11cm înălțime) de la Zăuan, păstrată fragmentar (fața) avea probabil formă conică răsturnată. Ochii și gura sunt marcați prin găuri mici, nasul este neglijat. În partea superioară, piesa se subțiază treptat. Pasta semifină este nisipoasă⁶³ și are culoare brun-roșcată. Împreună cu *Venus de la Zăuan* – masca a fost descoperită într-un posibil complex de cult⁶⁴, fiind o piesă de cult și ea.

Ca, de altfel, și idolii descriși mai sus: imagini și efigii ale Marii Zeițe-Mame...

Figurinele zoomorfe sunt bine modelate, cu coarne arcuite, ori cu capul stilizat, ca ierbivorul din teracotă de la Ostrovu Banului, Drobeta Turnu-Severin, sau ca tăurașul de la Foeni⁶⁵, ca mistreții de la Zăuan⁶⁶.

⁵⁶ T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul Culturii Criș*, in *Acta Musei Napocensis*, V, Cluj, 1968, p.381-382

⁵⁷ N. Vlăsa, *Cultura Criș...*, p.24

⁵⁸ Doina Ignat, *Așezarea neolitică...*, p.11

⁵⁹ T. Bader, *op. cit.*, p.387

⁶⁰ *Ibidem*, p.382

⁶¹ Eva Lako, *op. cit.*, p.43

⁶² Gheorghe Lazarovici, *op. cit.*, p.24

⁶³ *Ibidem*, p.26

⁶⁴ Eva Lako, *op. cit.*, p.44

⁶⁵ Manuela Wullschleger (ed.), *L'art néolithique en Roumanie*, Napoli, Arte'm, 2008, p.113

⁶⁶ Gheorghe Lazarovici, *op. cit.*, p.27

Interesantă este o piesă fragmentară de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor), cafeniu-gălbuie, modelată sumar, în formă dreptunghiulară (aplatizată) cu colțurile rotunjite, în partea superioară cu o prelungire ruptă din vechime și cu partea inferioară lățită pentru stabilitate. Posibil reprezintă o pasăre în poziție șezândă. 7 orificii inegale pe o parte și pe alta primeau probabil pene (similarități și influențe găsindu-se în cultura Vinča). Simbolizează poate ideea de *pasăre-suflet*, ori divinitatea *femeie-pasăre*⁶⁷.

Se cunosc și modele miniaturale de mobilier ale acestei culturi (tot cu scop ritualic): suporturi, măsuțe, un exemplu fiind descoperit la Dudești: un suport cu patru picioare arcuite, decorate cu motivul dinților de lup, și cu un recipient tronconic în centru⁶⁸.

Inexistentă în Paleolitic, ceramica Neoliticului este cea care înregistrează cel mai evident progresul pe planul creației artistice în general: desprinderea de utilitarismul recipientului și manifestarea preocupărilor artistice pentru decorul vasului (incizat, pictat, ori realizat plastic), dar și pentru armonia și eleganța formei, tot mai imaginativ prelucrată sub aspectul zoomorf sau antropomorf, ajungându-se chiar la adevărate opere de artă.

Încă din cultura Precriș, olăria Neoliticului timpuriu capătă caracteristici proprii, în continuă evoluție, de la o fază la alta. Decorul ceramicii Precriș tipice (pictate) evoluează spre tricromia ultimei faze (cafeniu, roșu, alb), dar întâlnim și ceramică nepictată, sau ornamentată prin incizie, impresiuni și chiar relief plastic (butoni). În ceramica culturii Starčevo-Criș, și aici ultimile faze au un înalt nivel calitativ, de la bicromia fazei I (alb pe fond roșu), ajungându-se la tricromia fazelor a III-a și a IV-a (alb și negru pe brun sau pe roșu). Găsim de asemenea și decor realizat prin imprimare, incizie sau relief, dar caracteristic este decorul pictat. Totuși, acum apar vasele modelate plastic, cu reprezentări antropomorfe și zoomorfe, unde remarcabil este simțul de observație și surprinderea mișcării. În grupul Ciumești-Pișcolț însă tipic este decorul incizat fin.

Stilizarea în decorația vaselor este regăsită și în formele plasticii zoomorfe a Neoliticului timpuriu (sunt stabilite trăsăturile generale ale siluetei, în care picioarele sunt reduse la simple elemente de susținere, dar uneori apar și detalii definitorii pentru recunoașterea speciei). Și în reprezentările antropomorfe se aplică stilizarea (cu exagerări ale unor segmente semnificative și cu schematizarea celor fără importanță în reprezentări: figura). Forma schematizată le conferă aspectul unor simple exerciții, de la micile figurine ale culturii Precriș, la statuetele culturii Starčevo-Criș, unde se remarcă deja detașări ale unor tipuri formale (steatopigice, sau cu torsul dreptunghiular, ori cu corpul în formă de coloană). Dar toate sunt lipsite de claritate a detaliilor și de decor (ele primind ornamentație – în legătură cu segmentele anatomice – în etapa neolitică următoare: Neoliticul dezvoltat). De asemenea, în Neoliticul timpuriu există deocamdată exclusiv reprezentări feminine, pentru că acum caracteristic era cultul Marii Zeițe-Mame (mitul naturist, în care se încheagă ideea fertilității și a fecundității, va prinde contur în Neoliticul dezvoltat).

⁶⁷ Doina Ignat, *În legătură cu o nouă descoperire arheologică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p.431-435

⁶⁸ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.57

BIBLIOGRAPHY:**VOLUME**

Florescu, Radu, Daicoviciu, Hadrian, Roșu, Lucian (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980

Ursulescu, N., Petrescu-Dâmbovița, M., Monah, D., *Cap. II. Neo-eneoliticul (Partea I. Preistoria)*, in Mircea Petrescu-Dâmbovița, Alexandru Vulpe (coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010

Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007

Densușianu, Nicolae, *Dacia preistorică*, București, Ed. Meridiane, 1980

Dumitrescu, Vladimir, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974

Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980

Manuela Wullschleger (ed.), *L'art néolithique en Roumanie*, Napoli, Arte'm, 2008

ARTICOLE

Bader, T., *Despre figurinele antropomorfe în cadrul Culturii Criș*, in *Acta Musei Napocensis*, V, Cluj, 1968, p.381-388

Ciută, Marius, *Aspecte ale complexului cultural Starčevo-Criș pe teritoriul României*, in *Sargetia*, XXVII/1, Deva, 1997-1998, p.9-44

Ciută, Marius, *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precriș. Descoperirile arheologice de la Șeușa – La cărarea morii*, in *Apulum*, XXXVII/1, Alba Iulia, 2000, p.51-101

Drașovean, Florin, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului Mijlociu*, in *Apulum*, XIX, Alba Iulia, 1981, p.33-45

Ignat, Doina, *Așezarea neolitică aparținând culturii Criș de la Suplacu de Barcău (j. Bihor)*, in *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p.9-25

Ignat, Doina, *În legătură cu o nouă descoperire arheologică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Suplacu de Barcău*, in *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p.431-435

Lako, Eva, *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, in *Acta Musei Porolissensis*, I, Zalău, 1977, p.42-44

Lazarovici, Gheorghe, Némethi, Ioan, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmăruș și Clujul)*, in *Acta Musei Porolissensis*, VII, Zalău, 1983, p.17-60

Lazarovici, Gheorghe, *Venus de Zăuan despre credințele și practicile magico-religioase (Partea I-a)*, in *Acta Musei Porolissensis*, XII, Zalău, 1988, p.23-70

Luca, Sabin Adrian, Suci, Cosmin Ioan, *Despre începutul neoliticului timpuriu din Transilvania*, in *Studia Universitatis Cibiniensis*, I, Sibiu, 2004, p.9-24

Nica, Marin, *Originea și evoluția ceramicii pictate în așezările neoliticului timpuriu din Oltenia*, in *Acta Moldaviae Meridionalis*, XV-XX, 1, Vaslui, 1993-1998, p.32-61

Vlassa, N., *Considerații asupra neoliticului timpuriu din România*, in *Marisia*, VIII, Târgu Mureș, 1978, p.25-34

Vlassa, N., *Cultura Criș în Transilvania. Scurt istoric al cercetărilor privitoare la cultura Criș*, in *Acta Musei Napocensis*, III, Cluj, 1966, p.9-48